

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто способи оптимізації фінансування державних вищих навчальних закладів України. Описано диверсифікацію джерел надходжень фінансових ресурсів державних ВНЗ. Запропоновано систему фінансування за результатами діяльності з досягненням окремих показників функціонування ВНЗ. Узагальнено напрями розширення фінансової автономії державних ВНЗ України.

Ключові слова: фінансування, державні вищі навчальні заклади, оптимізація фінансування, диверсифікація, фінансування за результатами діяльності, фінансова автономія.

Постановка проблеми. Вищі навчальні заклади виконують різноманітні функції в економіці, серед них освітня, науково-дослідна, соціальна, культурно-виховна та інші. Ефективність та результати політики у сфері вищої освіти повинні бути наслідками тих цілей і завдань, які визначають напрями розвитку держави та її національні інтереси. Відтак, на нашу думку, фінансування державних вищих навчальних закладів (ВНЗ) повинно бути тим пріоритетом, завдяки якому буде здійснюватися розвиток системи вищої освіти.

Особливої актуальності вищезазначені питання набувають через: низькі показники вітчизняної економіки; можливості більш доступного отримання вищої освіти за кордоном в умовах глобалізаційних процесів; необхідність підвищення якості освіти, що зумовлено потребою реформування діючої системи підготовки фахівців в цілому; незначну фінансову автономію державних ВНЗ та появи економіки знань. До того ж, сучасні тенденції у галузі освіти засвідчують, що відбувається переорієнтація у підготовці майбутніх фахівців, де вони повинні не лише засвоювати та застосувати здобуті знання, але й вміти шукати, формувати і використовувати нову інформацію в сучасних умовах.

Таким чином, одні з головних інститутів, державні ВНЗ, які покликані забезпечувати подолання наведених проблем без відповідного та належного фінансування не зможуть достойно і по-справжньому реагувати на вказані виклики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій/Огляд літератури. Значний внесок у дослідження теорії та практики людського розвитку, фінансування освіти і науки внесли іноземні вчені: Н. Барр, Г. Беккер, М. Блауг, Д.Б. Джонстоун, П. Самуельсон, Т. Шульц та інші.

Проблеми соціальної інфраструктури, суспільного капіталу, функціонування систем та механізмів фінансування вищої освіти і науки, розглядаються у працях вітчизняних науковців, таких як: В. Базилевич, Т. Боголіб, О. Василик, В. Геєць, Т. Єфименко, І. Каленюк, Е. Лібанова, І. Лютий, В. Федосов, А. Чухно, С. Орій та інших.

В економічній науковій літературі поняття "фінансування" та "фінансування освіти" є актуальними в умовах сучасного розвитку держави та все частіше та активніше використовується.

Вища освіта дає можливість підготувати конкурентоспроможний людський капітал для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізуватися особистості, забезпечити потреби суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [1].

Так, Т.М. Боголіб під фінансовим забезпеченням вищих закладів освіти розуміє забезпечення фінансо-

вими ресурсами витрат на проведення науково-дослідних робіт та навчально-методичного процесу [2].

Вітчизняний економіст О. Василик вважає, що фінансове забезпечення здійснюється шляхом використання методів бюджетного фінансування, самофінансування, кредитування. Кожний із цих методів має свою особливість практичного застосування. При бюджетному фінансуванні повинні врахувати умови визначення обсягів фінансування, періодичність передачі коштів, норми певних видів витрат тощо. Кредитування визначає умови надання кредитів, гарантії і терміни їх повернення, окупність і ефективність кредитів. При самофінансуванні проводяться розрахунки доцільності й ефективності витрачання власних коштів, форми їх мобілізації тощо [3, с 102-103].

Уряд, при цьому, може фінансувати державні ВНЗ як у прямий, так і не прямий спосіб. Надання коштів безпосередньо вищому навчальному закладу чи студенту. Проте, в сучасних умовах змінюється роль держави в освітній діяльності, що, в свою чергу, веде до трансформації державного фінансування. Все частіше, у більшості країн світ формується твердження, що фінансову підтримку також краще адресувати не тільки навчальному закладу, а й безпосередньо студентам. Однак, заклади не позбавлені можливості отримувати пряме державне фінансування [4,5]. На наш погляд, такі способи державного фінансування ВНЗ будуть стимулювати конкуренцію за студентів, студентів за ВНЗ, що в кінцевому рахунку повинно призвести до поліпшення якості освітнього процесу та результатів навчання.

Однак, віддаючи належне науковим дослідженням та практичній цінності значного доробку вчених, варто детальніше розглянути оптимальні способи фінансування державних вищих навчальних закладів, з урахуванням різних джерел формування їх фінансових ресурсів й орієнтації ВНЗ на зміни в сучасних світових процесах та українському суспільстві.

Метою дослідження є удосконалення та розробка нових способів розвитку фінансування державних вищих навчальних закладів в Україні.

Для реалізації зазначеної мети необхідно:

- встановити напрями оптимізації фінансування;
- запропонувати напрями вдосконалення фінансування державних ВНЗ України.

Методологія дослідження. Фінансування державних вищих навчальних закладів являє собою такий стан їх фінансових ресурсів, за якого здійснюється постійне та стабільне надходження коштів, раціональне та ефективне їх використання, а також уміння залучати державними ВНЗ фінансові ресурси самостійно відповідно до чинного законодавства. Для забезпечення конкурентоспромож-

ності та виживання нині вищі навчальні заклади, які перебувають у державній власності, повинні перебудувати стратегію і тактику своєї економічної діяльності.

На основі світових тенденцій та дослідження вітчизняних підходів до фінансування державних ВНЗ, на нашу думку, доречно визначити такі напрями оптимізації фінансування:

- Диверсифікація джерел надходжень фінансових ресурсів;
- Фінансування за результатами діяльності (Performance based funding);
- Фінансова автономія ВНЗ (формування фондів фінансових ресурсів, створення керуючих компаній та/або наглядових рад, що займаються питаннями формування та використання фінансів ВНЗ).

В процесі опрацювання фактологічного матеріалу по фінансуванню державних ВНЗ використані методи синтезу, групувань, порівняльного аналізу; методи аналізу інформації – при розробці напрямів удосконалення фінансування державних ВНЗ; графічний метод – для наочного і схематичного представлення результатів дослідження.

Джерела даних та базу дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти України та інших країн, статистична інформація Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку

(ОЕСР), матеріали Асоціації європейських університетів (АЄУ), офіційна інформація центральних органів законодавчої та виконавчої влади, Міністерства фінансів України, Міністерства освіти і науки України, Державної служби статистики України, фінансова звітність провідних ВНЗ держави тощо.

Основні результати. Видатки на вищу освіту в нашій країні завжди фінансувались в основному за рахунок бюджетних коштів. В умовах розвитку ринкових відносин зберігається провідна роль такого фінансування, оскільки основу системи вищої освіти складають державні навчальні заклади. Однак нині практично немає такої установи, яка б не займалась платною освітньою діяльністю. Доказом цього є сучасна бюджетна політика, згідно з якою освіта фінансується за залишковим принципом.

Аналіз бюджетного фінансування освіти за останні роки свідчить про те, що з 2000 по 2010 рік спостерігалось зростання витрат на освіту й на вищу освіту відповідно (з 4,2 % до 7,4 % та 1,3% до 2,3% ВВП). Але з 2011 по 2016 роки видатки на вищу освіту знизились до 1,9% від ВВП, тобто до рівня 2005 року, (що пов'язане насамперед зі значним зниженням й самого ВВП) і скоріш за все, варто очікувати і подальшого їх зниження в наступних роках (рис. 1).

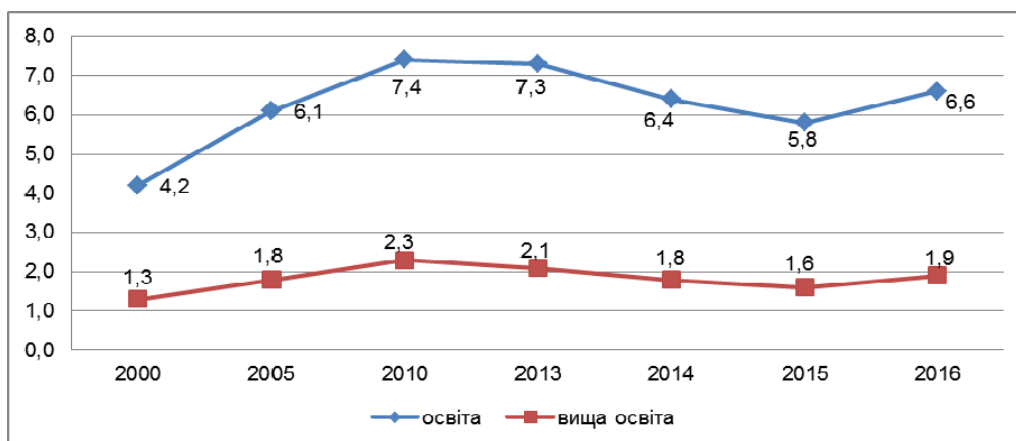

Рис. 1. Видатки зведеного бюджету України на освіту та вищу освіту до ВВП у 2000-2016 рр., %

Джерело: складено авторами за даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України [6].

Враховуючи результати та порівнюючи видатки бюджету на освіту відносно ВВП в Україні (в середньому на рівні 6-7%) із аналогічним показником у зарубіжних країнах, спочатку може скластися враження про досить високий рівень фінансування освітньої галузі. Наприклад, видатки на освіту у відсотках до ВВП становлять у Данії – 8,5%, Новій Зеландії – 7,3%, Фінляндії – 7,2%, Ісландії – 7,1%, Швеції – 6,5%, Норвегії – 6,5%, Бельгії – 6,3%, Бразилії – 6,1%, Великобританії – 5,7%, Австрії, Франції – 5,6%, Ізраїлі – 5,5%, США – 5,3%, Канаді, Швейцарії, Литві, Латвії, Естонії, Польщі – 5,1%, Іспанії, Німеччині – 4,8%, Пд. Кореї – 4,6%, Чилі – 4,5%, Італії – 4,3%, Чехії – 4,0%, Японії – 3,8% [7,8].

Але зважаючи на обсяги ВВП, обсяги державних видатків, чисельність населення та величину ВВП на душу населення, необхідно ставитися до таких показників досить виважено та обережно. Адже наведені дані не дають можливості адекватно оцінити ефективність держави в освітній галузі, та потребу у бюджетних ко-

штах. Крім того, випереджаючи такі розвинуті країни, ми не можемо говорити про належну якість вищої освіти, адже не завжди кількість означає якість.

Аналіз діяльності та фінансування державних вищих навчальних закладів дозволить визначити основні тенденції розвитку вищої освіти, тому варто здійснити огляд сучасного стану державних вищих навчальних закладів III -IV рівнів акредитації, провести порівняльну характеристику окремих показників функціонування державних ВНЗ.

На початок 2016/17 навчального року в Україні функціонувало всього 657 вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), з яких 370 – I–II рівнів акредитації та 287 – III–IV рівнів акредитації. Слід відзначити, що загальна кількість ВНЗ України III – IV рівнів акредитації з 2012/13 н.р. по 2016/2017 н.р. зменшилася на 47 установ, що зображено на рис. 2.

Рис. 2. Кількість ВНЗ України III-IV рівня акредитації за формами власності станом на початок відповідного навчального року, од.

Джерело: складено авторами за даними статистичних бюлетнів Державної служби статистики України [6]

Станом на початок 2016/17 навчального року в Україні функціонувало 287 ВНЗ III – IV рівнів акредитації, з яких 196 – державних, 13 – комунальних та 78 закладів приватної форми власності. Більшість комунальних та приватних ВНЗ мають в середньому 1,5-2 тис. студентів, крім того, на заочній формі у приватних закладах навчається більше студентів ніж на денній формі навчання. Деякі з цих закладів підпорядковані не МОН України, а іншим відомствам та міністерствам і переведені з окупованих територій. Такі ВНЗ здебільшого невеликі та їх ліквідація, об'єднання з іншими закладами не спричинить істотного впливу на структуру та розподіл студентів і торкнеться переважно незначної їх кількості. Існує також громадське бачення, що менша кількість закладів вищої освіти сприяє зростанню рівня її якості. Однак, відсутність ґрунтовних досліджень такий зв'язок не підтверджує [9].

Збільшення витрат на людські ресурси, розповсюдження та доступ до вищої освіти, нові більш жорсткі умови здійснення викладацької та науково-дослідної діяльності призводять до збільшення витрат навчальних закладів. Система державного фінансування в умовах кризи та економічного спаду доводить, що державні видатки не є достатніми і призводять до недофінансування викладання та наукових досліджень. Саме тому, для збереження своєї фінансової стійкості університети повинні вживати певні заходи для пошуку додаткових джерел фінансування.

Спроможність ВНЗ шукати та формувати додаткові джерела надходжень певним чином залежить від ступеня автономії ВНЗ на фінансовому, кадровому, організаційному та академічному рівнях. Тому, рівень автономії визначає можливості для диверсифікації надходжень з додаткових джерел та сприяє до використання потенціалу ВНЗ та розвитку нових джерел фінансування.

Диверсифікацію надходжень розуміємо як спосіб формування додаткових джерел надходжень ВНЗ при використанні нових чи діючих напрямків фінансування для досягнення фінансової стійкості. Тоді як фінансова стійкість орієнтована на забезпечення ефективної діяльності ВНЗ та реалізується при необхідних обсягах надходжень фінансових ресурсів, що дає можливості для подальшого розвитку.

На рівні державної підтримки диверсифікація проявляється у створенні певних умов, за яких надається фінансування. Це може бути: визначення конкретних показників у формулах фінансування, широке впровадження фінансування на конкурсній основі, інструменти

застосування впливу співфінансування (надання державних субсидій та ін.), фінансування роботи та академічних обмінів викладачів і студентів для досягнення високих показників діяльності [10].

Диверсифікація джерел передбачає розробку стратегічного аналізу, розгляду інституційних переваг, особливостей та можливостей навчального закладу до пошуку напрямів додаткових надходжень. Такий процес, на наш погляд, повинен супроводжуватися певними змінами, а саме створенням спеціальних структур або органів, які ефективно будуть приймати рішення про впровадження відповідних механізмів та інструментів диверсифікації.

Існуючі підходи до диверсифікації надходжень акцентують увагу на необхідності розробки заходів, які будуть сприяти виконанню академічної місії закладу освіти. В той же час, є думка, що спроби відшукати додаткові надходження призведуть до обмеження академічної автономії та будуть відволікати від основних завдань викладацької та дослідницької роботи. Відтак, важливо впевнитися, що стратегічний план диверсифікації надходжень та функціонування закладів відповідатимуть завданням та специфіці діяльності [11].

Глобалізація та інтернаціоналізація, які є наслідками тривалого зростання потреби у вищій освіті по всьому світу, також є чинниками диверсифікації, а саме відносно поширення мобільності як персоналу, так і студентів по країнам. Це, водночас, створює нові можливості та розширює поле для конкуренції університетів, яким потрібні фінансові ресурси для вдосконалення своєї привабливості. Деякі ВНЗ традиційно отримують відповідну частку надходжень від іноземних студентів, та все більше установ бачать це як засіб покращення репутації та якості освіти, але і як зростаюче джерело надходжень. Інтернаціоналізація також забезпечує можливість для розширення видів діяльності, наприклад, сприяння транскордонному дослідницькому співробітництву, що останніми роками стає все більш важливою формою зростаючих надходжень [12].

Генерування та диверсифікація надходжень можуть бути частиною стратегії університету, спрямованої на те, щоб зробити доступними фінансові ресурси на академічний розвиток (навчання або дослідницька діяльність). На цьому етапі диверсифікація надходжень допомагає підтримувати розширення місії освітніх установ, запроваджуючи нові ресурси для сприяння досягненню нових та існуючих завдань.

Додаткові надходження часто з'являються при участі ВНЗ в конкурентних схемах, які організовані державною владою не напряму і які високо цінуються, а через договірні дослідження з приватними партнерами. Останні, в свою чергу, можуть створити базу для схем ширшого співробітництва, таких як стратегічні альянси з бізнесом та індустрією, що роблять внески у зміцнення позицій ВНЗ не тільки у фінансовій сфері.

Для більшості ВНЗ, що працюють над диверсифікацією та генеруванням надходжень, відповідальність зазвичай лягає на деканів та адміністрацію факультетів та інколи може бути індивідуальним завданням викладачів. У випадку останніх, вони працюють ізольовано. Відсутність допомоги пояснює певний опір виконанню таких видів діяльності. Тому, на нашу думку, наявність команди керівників у вигляді ректора, проректорів, деканів, відділів дозволило б чітко реалізовувати стратегію диверсифікації надходжень.

Матрицю джерел диверсифікації надходжень наведено в табл. 1.

Крім того, якщо ВНЗ бажають розвивати додаткові джерела фінансування, то вони повинні вирішити пи-

тання нерівномірності можливостей генерування надходжень на факультетах. Загальним є сприйняття, що факультети, які орієнтовані на технології, зможуть краще підвищити рівень доходів із зовнішніх джерел фінансування, ніж факультети соціальних наук, особливо через договірні дослідження. Але досвід роботи певних ВНЗ доводить, що класичні комплексні університети можуть мати високу частку надходжень із додаткових джерел фінансування і мати високу частку контрактів з приватними партнерами.

Одним із ключових факторів успіху ВНЗ є впровадження, фіксація стратегії диверсифікації в загальну академічну стратегію та місію установи. Тому що, такі установи, які включають диверсифікацію надходжень у свої плани стратегічного розвитку, пов'язані з конкретними планами дій і вони більш обізнані у питанні диверсифікації надходжень і генерують більше надходжень від додаткових джерел. Разом з тим, диверсифікація надходжень не є самоціллю, адже основна ціль – це завжди підтримувати головну місію та діяльність навчального закладу і сприяти фінансовій стійкості [10].

Таблиця 1. Матриця джерел та способів фінансування державних ВНЗ

Способи і механізми	Джерела				
	1. Студенти		2. Бізнес	3. Держава	4. Інші (спонсори, меценати і т.п.)
	а) самостійно	б) батьки			
I. Фінансування ВНЗ					
<i>1. Трансферти</i>					
а) Періодичні одноразові субсидії;				•	
б) інвестиційні субсидії;				•	•
в) податкові пільги та знижки;			•		•
<i>2. Поточні доходи</i>					
а) плата за навчання;	•	•	•	•	•
б) науково-дослідницькі контракти;			•	•	•
в) комерційна діяльність;			•		•
г) інше			•	•	•
<i>3. Кредити</i>					
а) комерційні;			•		•
б) державні;	•	•		•	
в) студентські	•			•	
II. Фінансування студентів					
<i>4. Трансферти</i>					
а) готівкові: - грант; - стипендія; - податкові знижки			•	•	•
б) субсидії: - для оплати за навчання; - проживання; - харчування				•	
<i>5. Поточні доходи</i>					
а) від ВНЗ;	•	•			
б) з інших джерел	•	•	•	•	•
<i>6. Кредити</i>					
а) комерційні: - з фіксованими виплатами; - з виплатами залежно від доходу			•		•
б) державні: - з фіксованими виплатами; - з виплатами залежно від доходу				•	

Джерело: складено та побудовано авторами.

Система фінансування за результатами діяльності (Performance based funding, PBF) була запроваджена американськими навчальними закладами і набула різних форм, але залишився незмінний принцип фінансування навчальних закладів за рахунок бюджетних асигнувань за рахунок досягнення окремих показників діяльності ВНЗ. Саме за такими індикаторами діяльності визнача-

ються розміри фінансування. Такі показники поділяються на дві групи: 1) показники витратності (input) – це чисельність студентів, які навчаються за різними програмами та рівнями, чисельність професорсько-викладацького складу та співвідношення студентів та викладачів); 2) показники результату (output) – чисельність випускників ВНЗ, розміри позабюджетних коштів, число укладених

угод та договорів, дані цитувань праць науковців закладу, кількість зареєстрованих патентів, відомості про працевлаштування студентів тощо [9, 12-14].

Зміна кон'юнктури вітчизняної економіки, обсягів державного фінансування вищої освіти, демографічна ситуація, трансформації на ринку праці, доходи населення та діючий механізм визначення обсягів державних коштів у вигляді державного замовлення призводять до розуміння необхідності перегляду системи фінансування державних ВНЗ за результатами діяльності.

Вважаємо, що така система фінансування повинна сприяти розподілу витрат більш прозоро та відповідно до рівня необхідних витрат, а також безпосередньо тим ВНЗ, які мають вищі результати роботи. Разом з тим, розрахунок обсягу бюджетних асигнувань повинен відображати відносний, а не абсолютний розмір фінансування закладів вищої освіти.

Вибір показників, що закладаються у формулу визначення обсягів фінансування, можна поділити на такі різновиди: 1) дані фінансування попереднього року; 2) дані результативності; 3) дані витратності. Такі дані повинні бути адекватними, чіткими, зрозумілими та вимірюваними. Також необхідна чітка система збору та обробки інформації про вищу освіту, діяльності ВНЗ, адже вітчизняна структура інформаційного забезпечення галузі є надзвичайно розділеною та відокремленою [13].

Застосування показника фінансування на рівні попереднього періоду необхідно для зниження ризиків

при переході на впровадження нової системи фінансування. Це буде слугувати своєрідним підґрунтям та "фінансовою подушкою безпеки" у разі щорічного зниження показника фінансування та неочікуваних чи ризичних змін у обсягах бюджетних коштів. Це дасть можливість для більш збалансованого та плавного переходу до застосування нової моделі.

Показники результативності роботи ВНЗ повинні з одного боку віддзеркалювати якісну діяльність ВНЗ, а з другого – як найменшу безпосередню роль закладів у зборі та формуванні таких даних за для уникнення неправдивих та недостовірних показників. Такими показниками можуть бути: результати ЗНО абітурієнтів, кількість працевлаштованих випускників, обсяг позабюджетних надходжень, міжнародна активність, науково-дослідна діяльність.

Показники витратності, повинні відображати основні витрати та їх розміри для забезпечення викладацької та науково-дослідної роботи. Найбільш вагомим показником є кількість студентів, що навчаються. Особливістю вітчизняних ВНЗ є практика розрахунку та залежність викладацьких ставок від кількості студентів. Тому, до такого показника необхідно застосувати певні вагові рамки та межі чи визначити його ймовірність його використання за умов його законодавчо-нормативного закріплення.

Досвід закордонних держав засвідчує, що для розрахунку обсягів фінансування за результатами діяльності використовують такі показники (табл. 2).

Таблиця 2. Ключові індикатори розрахунку обсягу фінансування за результатами діяльності ВНЗ

	Показник	Вага
1	Обсяг бюджетних коштів на підготовку фахівців у попередньому періоді	V ₁
2	Чисельність студентів, які здобувають освіту: – формами навчання – ступенями – напрямками	V ₂
3	Середній конкурсний бал абітурієнтів, зарахованих за державні кошти	V ₃
4	Частка власних надходжень від студентів, яка фінансує витрати на науково-дослідну роботу	V ₄
5	Частка власних надходжень від міжнародних грантів, яка фінансує витрати на науково-дослідну роботу	V ₅
6	Частка студентів, яка засвідчує їх участь у програмах міжнародного академічного обміну	V ₆
7	Кількість магістерських програм, які викладаються іноземною мовою	V ₇
8	Частка власних надходжень від підприємницьких структур	V ₈
9	Частка випускників, які влаштувались на роботу	V ₉
10	Кількість докторів наук	V ₁₀
11	Розмір міжнародного фінансування (гранти)	V ₁₁
12	Оцінка наукової діяльності (посилання, цитування)	V ₁₂
13	Кількість аспірантів (докторантів)	V ₁₃
14	Чисельність персоналу	V ₁₄
15	Кількість укладених науково-дослідних договорів	V ₁₅
16	Чисельність іноземних студентів	V ₁₆
17	Кількість захищених дисертацій	V ₁₇
18	Кількість зареєстрованих патентів та авторських прав	V ₁₈
19	Кількість зарубіжних викладачів	V ₁₉
20	Розмір аудиторного фонду	V ₂₀
21	Національні та міжнародні рейтинги	V ₂₁

Джерело: складено авторами за даними [9,11-14].

Отже, конкурсний бал, який отримує окремий ВНЗ для розрахунку обсягу фінансування буде визначатись за формулою (1):

$$KB_u = \sum_{j=1}^n P_{uj} \times V_j \quad (1)$$

де: KB_u – конкурсний бал конкретного ВНЗ; P_{uj} – показник конкретного ВНЗ для розрахунку; V_j – вага відповідного показника; u – конкретний ВНЗ.

Тоді обсяг фінансування за результатами діяльності окремого ВНЗ, визначаємо за формулою (2):

$$OF_u = (KB_u / CB) \times 3\Phi \quad (2)$$

де: OF_u – обсяг фінансування конкретного ВНЗ; KB_u – конкурсний бал відповідного ВНЗ; CB – сума балів усіх ВНЗ, які отримують державне фінансування за результатами діяльності; 3Φ – загальний обсяг фінансування усіх ВНЗ за результатами діяльності.

Необхідно зазначити, що для запровадження функціонування системи фінансування за результатами діяльності необхідно дати можливість учасникам освітнього процесу здійснити попередні підрахунки та прогнози, що дозволить розрахувати частку фінансування кожного окремого ВНЗ. На нашу думку, необхідно зняти певні обмеження бюджетного законодавства стосовно спец-

фондів ВНЗ в частині розподілу цих коштів (наприклад, на наукову діяльність), що дозволить ВНЗ більш раціонально витрачати кошти.

Отже, фінансування за результатами діяльності буде сприяти більшій конкурентоспроможності ВНЗ, орієнтації установ на важливі показники діяльності, посилення слабких індикаторів, впливати на навчальну, наукову, дослідницьку роботу ВНЗ, на керівництво закладів, в деякій мірі формувати та розширювати автономію установ, впливати на розподіл фінансування та фінансове управління. Все це дає змогу стверджувати, що реалізація вказаних заходів буде сприяти підвищенню якості вищої освіти.

Сучасні ВНЗ приймають виклики функціонування в конкурентному середовищі в середині країни, Європи та світу, але для цього вони потребують необхідної організаційної свободи, не дуже жорстких допоміжних програм і достатнього фінансування; в іншому випадку ВНЗ будуть поставлені у невідгдане становище відносно потенційних партнерів і конкурентів. Динаміка, необхідна для завершення формування Європейського простору вищої освіти, не буде реалізована або призведе до нечесної конкуренції, якщо збережеться надмірне регулювання та суворий адміністративний і фінансовий контроль вищої

освіти. Тому уряди повинні розширити повноваження установ і зміцнити необхідну їм автономію, забезпечуючи стабільне правове та фінансове середовище. Університети беруть на себе відповідальність за звітність і реалізацію реформи у тісній співпраці зі студентами та зацікавленими сторонами, підвищуючи якість діяльності установ та стратегічний управлінський потенціал.

Під фінансовою автономією розуміємо більш широкі можливості отримання та розподілу фінансування, можливостей позичати кошти, а також залишати у розпорядженні невикористані бюджетні кошти [11].

Українські університети отримують державне фінансування у формі однорічного постатейного бюджету, тому їх фінансова автономія є обмеженою. Їм не дозволяється зберігати надлишок та відсутня можливість позичати гроші на фінансовому ринку. Майбутні законодавчі реформи повинні надати ВНЗ можливість залучати додаткові надходження на фінансових ринках. Таким чином, і держава, і влада, і університети можуть визначити інноваційні шляхи диверсифікації та збільшення фінансових потоків ВНЗ.

Разом з тим, пропонуються ключові заходи по вдосконаленню та запровадженню фінансової автономії ВНЗ (табл. 3).

Таблиця 3. Перспективні заходи фінансової автономії ВНЗ

Проблема	Запропоноване рішення	
	Системний рівень	Інституційний рівень
Фінансова автономія		
1) Невідповідні способи фінансування	Замінити постатейний бюджет на блокові гранти	Розробляти стратегії фінансового планування та складання бюджету з урахуванням додаткової автономії, а також принципів, формул і коштів, доступних для внутрішнього розподілу
	Враховувати невелику кількість критеріїв діяльності при обчисленні блокових грантів задля стимулювання діяльності	
2) Встановлення плати за навчання	Надати ВНЗ більше автономії у встановленні плати за навчання, в тому числі, для іноземних студентів	Забезпечити необхідне фінансове планування
3) Незбалансованість джерел доходів ВНЗ і низький рівень доходу з інших джерел	Запровадити податкові стимули для залучення комерційних інвестицій	Розробити рекомендації щодо диверсифікації джерел фінансування ВНЗ
	Створити стимули для залучення ВНЗ доходів з інших джерел (гранти)	
	Сприяти підвищенню кваліфікації персоналу для більш ефективного залучення коштів	
4) Відсутність у ВНЗ служб комплексного фінансового управління	Виділити цільове фінансування для вдосконалення функцій фінансового управління	Розробити план заходів для забезпечення фінансування функцій даного управління
5) Обмежена можливість ВНЗ управляти власними активами та вирішувати фінансові питання	Передати право власності на майно	Забезпечити набір чи підготовку кадрів для розвитку необхідної фінансової автономії
	Надати ВНЗ цілковитий контроль над питаннями оренди та продажу власності та право залишати доходи, отримані від оренди	
	Забезпечити фінансування для підвищення кваліфікації персоналу в адміністративно-господарському управлінні	

Джерело: складено авторами на основі [7,11].

Для фінансової автономії ВНЗ важливе значення має благодійне фінансування, яке ставатиме ще важливішим у майбутньому. Під ним розуміють широкий спектр типів фінансування: фінанси надані приватними особами; надходження отримані від благодійних організацій (фондів), зазвичай спрямованих на досягнення визначених цілей і, нарешті, надходження, отримані від благодійних фондів, що фінансують науки дослідження.

Такі фонди відіграють важливу роль у підтримці навчальної та науково-дослідної діяльності ВНЗ. Вони є ключовими джерелами фінансування, що здатні розробляти інноваційні підходи та партнерства і що не обмежені звичайними каналами фінансування. Це набуває все більшого значення, оскільки вирішення проблеми все більше і більше вимагає від викладача приймати міждисциплінарні підходи для яких може бути важче

знайти адекватне фінансування. Фонди працюють у більш довгостроковій перспективі ніж уряди.

Партнерство ВНЗ та бізнесу ґрунтується на довготривалих структурованих моделях фінансування. Університети можуть залучити великого інвестора, що він взяв на себе зобов'язання по фінансуванню середньострокового або довготривалого проекту, який становить спільний інтерес. Успіх такого фінансування буде частково зумовлений формулюванням того, що може запропонувати ВНЗ, а також його власними сильними сторонами [15].

Така співпраця дає змогу ВНЗ забезпечувати бізнес ширшим колом кваліфікацій, роблячи їх більш підходящими партнерами для бізнесу, який все більше і більше зацікавлений в інвестуванні в навчання високоспеціалізованого майбутнього персоналу. Вибір моделі спів-

праці повинен бути результатом аналізу активів університету, а також можливостей запропонованих йому бізнес-середовищем, включаючи соціально-економічні характеристики, демографічні тренди тощо.

Слід відзначити, що можливість залишати невикористані бюджетні кошти в кінці бюджетного періоду дасть можливість ВНЗ сформулювати за рахунок них певний фонд і спрямувати кошти фонду на навчальний процес, на різноманітні проекти і розробки, наукові дослідження, на розвиток інфраструктури та вирішення інших завдань закладу. Впровадження такого рішення було б реальним показником фінансової автономії.

Такий фонд використовують для акумулювання та створення додаткових фінансових ресурсів. Він також генерує додаткові надходження від операцій на фінансовому та інших ринках. А управління такими фондами здійснюють відповідні керуючі компанії, до складу керівництва яких входять представники ВНЗ та бізнесу. Але така практика використовується переважно у найрозвиненіших країнах світу з відповідними ринковими умовами та можливостями.

При розподілі державного фінансування зростає кількість країн, які укладають довготермінові угоди між міністерствами освіти і університетами, за якими права і обов'язки навчальних закладів, зокрема щодо ресурсів і кількості студентів – визначаються з можливими щорічними коригуваннями. Існує помітна тенденція, особливо у країнах Західної Європи, до виділення державного фінансування у вигляді блокових грантів, а не у формі постатейного бюджету. Блокові гранти – це такий вид фінансування, який покриває декілька категорій витрат, зокрема, витрати на навчальний процес, поточні витрати, та/або витрати на науково-дослідну діяльність. За таких умов університети можуть вільно розподіляти кошти в середині закладу відповідно до власних потреб, однак можливі деякі обмеження [7, 11].

Висновки та дискусія. Класичні університети в національній системі освіти мають займати особливе місце. Адже класична університетська освіта має стратегічне значення для будь-якої країни. Протягом усієї своєї історії університети доводили, що прагматичний, тимчасовий успіх неможливий без фундаментальних наукових досягнень, без універсально розвиненої особи.

Важливим напрямом у модернізації вищої освіти є відновлення мережі науково-дослідних установ в у складі державних ВНЗ, розвиток їх в корпоративних структурах, венчурному бізнесі. Вагому роль у розвитку системи генерації знань потрібно надавати державним і недержавним інститутам. За сучасних умов держава має сприяти узгодженій роботі трьох важливих складових "суспільства знань": науки – освіти – бізнесу. Така робота може бути організована шляхом створення кластерів, технопарків, спільних конкурсних комісій з пошуку і відбору пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку, спеціалізованих фондів із пайовою участю держави і бізнесу тощо.

Сучасні тенденції засвідчують, що вища освіта є не лише кінцевим благом – джерелом задоволення духовних, культурних, інформаційних потреб людини, а й інвестиційним благом – засобом зростання доходів, забезпечення конкурентних переваг на ринку праці та одержання інших благ. Наявність значних позитивних зовнішніх ефектів освіти пояснює, чому в розвинених країнах переважає ідея вищої освіти як суспільного блага та її державного фінансування.

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновки про те, що обмежене фінансування державних ВНЗ негативно впливає на якість освітніх послуг. Брак бюджетних асигнувань вимагає від вищої школи пошуку додаткових джерел фінансування, і тут варто звернути увагу на такі можливі шляхи розв'язання даної проблеми: вивчення передового світового досвіду та його адаптація до діяльності державних ВНЗ; співфінансування освіти державою та бізнесом; вдосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства; розробка механізму кредитування вищої освіти; активізація науково-дослідної та інноваційної діяльності; трансфер наукових розробок у реальний сектор економіки.

Однак зауважимо, що вивчення різноманітних аспектів фінансування державних ВНЗ вимагають подальшого розвитку, а саме у площині дослідження основних показників, які визначають сучасний стан установ вищої освіти, а також ключових тенденцій їх діяльності.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про вищу освіту" від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 37-38. – ст.2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана.
2. Боголіб Т.М. Фінансування розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: [монографія] / Т.М. Боголіб – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
3. Василик О.Д. Теорія фінансів: [підручник] / Василик О.Д. – К.: НІОС. – 2000. – 416 с.
4. Barr N. Financing higher education: lessons from economic theory and reform in England. // Higher Education in Europe, 2009, vol. 34 (2), p. 201. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/03797720902867419>
5. Bruce Johnstone D. The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education // Peking University Education Review, 2013, Issue 2, p. 36-45.
6. Дані статистичних бюлетенів Державної служби статистики України [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> – Назва з екрана.
7. Education at a Glance 2016: OECD Indicators [Електронний ресурс] // Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД): [сайт]. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2016_eag-2016-en – Назва з екрана.
8. World Bank Open Data [Електронний ресурс] // Група Світового банку: [сайт]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/> – Назва з екрана.
9. Концептуальна модель державного фінансування ВНЗ за результатами діяльності / Є. Стадний [Електронний ресурс] // Аналітичний центр CEDOS, 2016 – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatami-diyalnosti> – Назва з екрана.
10. Варналій З.С. Фінансування державних вищих навчальних закладів України / З.С. Варналій, О.В. Красільник, Л.П. Хмельська. – Київ: Знання України, 2017. – 231 с.
11. Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] // Асоціація європейських університетів: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.eua.be/activities-services/publications.aspx> – Назва з екрана.
12. Hillman, Nicholas W., David A. Tandberg, Alisa H. Fryar. Evaluating the Impacts of 'New' Performance Funding in Higher Education // Educational Evaluation and Policy Analysis, 2015, vol. 37 (4), pp. 501-519. DOI: <https://doi.org/10.3102/0162373714560224>
13. Performance-based Funding for Public Research in Tertiary Education Institutions: Workshop Proceedings [Електронний ресурс] // Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД): [сайт]. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/education/performance-based-funding-for-public-research-in-tertiary-education-institutions_9789264094611-en – Назва з екрана.
14. Hicks D. Performance-based university research funding systems // Research Policy, 2012, vol. 41 (2), pp. 251-261. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.09.007>
15. Каленюк І.С. Проблеми удосконалення фінансово-економічного управління системою освіти // Вісник Київського Національного університету технологій та дизайну. – №5. – 2013.- с.172-178.

Надійшла до редколегії 31.07.17
Date of editorial approval 20.08.17

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

З. Варналий, д-р экон. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,
А. Красильник, канд. экон. наук
Киевский университет рыночных отношений, Киев, Украина

ОПТИМИЗАЦИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены способы оптимизации финансирования государственных высших учебных заведений Украины. Описана диверсификация источников поступлений финансовых ресурсов государственных вузов. Предложена система финансирования по результатам деятельности с достижением отдельных показателей функционирования вузов. Обобщены направления расширения финансовой автономии государственных вузов Украины.

Ключевые слова: финансирование, государственные высшие учебные заведения, оптимизация финансирования, диверсификация, финансирование по результатам деятельности, финансовая автономия.

Z. Varnaliy, Doctor of Sciences (Economics), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
O. Krasilnyk, PhD in Economics
Kyiv University of Market Relations, Kyiv, Ukraine

OPTIMIZATION OF FINANCING PUBLIC HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE

The paper considers the ways to optimize financing public higher education institutions of Ukraine. Public higher education institutions acutely feel the lack of financial resources. The study describes that it is necessary to reform the models, methods and forms of financing higher education institutions. The paper explains the impact of autonomy of higher education institutions on their development. The autonomy level of university determines the possibilities for diversification from additional sources. The results found that more autonomy of higher education institutions will allow them effectively generate and use financial resources. The review outlines the diversification of financial resources public universities. One of the key factors of the university success is to implement the diversification strategy into the overall academic strategy and mission of the higher education institution. The analysis recommends the performance-based funding system and public higher education institutions achieve certain performance indicators. The performance-based funding system will promote higher competitiveness of education institutions and improve the quality of higher education in general. The conclusions suggest the development trends of financing public higher education institutions of Ukraine.

Key words: financing, public higher education institutions, optimization of financing, diversification, performance-based funding, financial autonomy.

References (in Latin): Translation / Transliteration / Transcription

1. Law of Ukraine 1556-VII of 1 July 2014 [online] Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Boholib, T., 2006. *Financing the development of higher education and science in the transformational period*. Kyiv: Millennium, 506 pp.
3. Vasylyk, O., 2000. *Theory of Finance*. Kyiv: NIOS, 416 pp.
4. Barr, N., 2009. Financing higher education: lessons from economic theory and reform in England. *Higher Education in Europe*, 34 (2), p. 201. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/03797720902867419>
5. Johnstone, D. Bruce, 2013. The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education. *Peking University Education Review*, 2, pp. 36-45.
6. Data of statistical bulletins of the State Statistics Service of Ukraine [online] State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Education at a Glance 2016: OECD Indicators [online] Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). Available at: http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2016_eag-2016-en
8. World Bank Open Data [online] World Bank Group. Available at: <http://data.worldbank.org>
9. Stadnyi, E., 2016. *Conceptual model of public performance-based funding* [online] Analytical Center CEDOS. Available at: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamy-diiialnosti>
10. Varnaliy, Z., Krasilnyk, O., Khmelevska, L., 2017. *Financing Public Higher Education Institutions of Ukraine*. Kyiv: Knowledge of Ukraine, 231 pp.
11. Reports of the Association of European Universities [online] Association of European Universities. Available at: <http://www.eua.be/activities-services/publications.aspx>
12. Hillman, Nicholas W., David A. Tandberg, Alisa H. Fryar., 2015. Evaluating the Impacts of 'New' Performance Funding in Higher Education. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, vol. 37 (4), pp. 501-519. DOI: <https://doi.org/10.3102/0162373714560224>
13. Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), 2010. *Performance-based Funding for Public Research in Tertiary Education Institutions: Workshop Proceedings*. [online] Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). Available at: http://www.oecd-ilibrary.org/education/performance-based-funding-for-public-research-in-tertiary-education-institutions_9789264094611-en
14. Hicks, D., 2012. Performance-based university research funding systems. *Research Policy*, vol. 41 (2), pp. 251-261. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.09.007>
15. Kalenyuk, I., 2013. Problems of improvement financial and economic management of education system. *Herald of Kyiv National University of Technology and Design*, vol. 5, pp. 172-178.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2017; 5(194): 13-21

УДК 657.6

JEL classification: M40, M42, M420

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2017/194-5/2>

Н. Дорош, д-р экон. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОЦІНЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЯК ФУНКЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО РИЗИК – ОРІЄНТОВАНОГО АУДИТУ

У статті розкрито сутність та функції внутрішнього ризик-орієнтованого аудиту, процесний підхід у створенні структури ризиків, а також методик їх оцінювання. Висвітлено залежність між рівнем зрілості ризику на підприємстві та методикою проведення внутрішнього ризик-орієнтованого аудиту. Підкреслено, що внутрішній аудит забезпечує керівництво підприємства незалежно й об'єктивно оцінку системи управління ризиками на підприємстві щодо їх виявлення та зведення до прийняттого рівня.

Ключові слова: ризик, внутрішній ризик – орієнтований аудит, управління ризиками, власники ризиків, ймовірність та наслідки (сила впливу) ризиків, "ризик апетит", рівень зрілості ризиків.

Вступ. Актуальність теми обумовлюється зростанням ролі внутрішнього аудиту в системі корпоративного управління щодо сприяння в досягненні цілей під-

приємства. Сучасна українська економіка характеризується збільшенням чинників невизначеності, зростанням ризиків при здійсненні господарської діяльності